

## РОЗДІЛ 3 ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЙ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ

УДК 631.11.003.13 (477)

### ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

*М. Ступень, д. е. н., Р. Гулько, к. е. н.  
Львівський національний аграрний університет*

*Н. Ступень, к. е. н., О. Гулько, к. е. н.  
Національний університет «Львівська політехніка»*

**Постановка проблеми.** Проблему ефективного використання земель сільськогосподарського призначення на сьогодні ще не вирішено, оскільки земельні відносини ще не відповідають потребам сталого розвитку аграрного виробництва, що передбачає узгодження економічних, екологічних та соціальних чинників. Від успішного розв'язання цієї проблеми значною мірою залежатиме інвестиційна та інноваційна привабливість усього аграрного сектору, що, у свою чергу, дасть змогу кардинально підвищити продуктивність праці та запровадити екологобезпечні технології у виробництво. А поки що питання ефективного використання земель сільськогосподарського призначення, підвищення родючості ґрунтів та поліпшення екологічної ситуації залишаються актуальними.

Ефективне використання землі як головного засобу виробництва в сільському господарстві впливає на результати господарювання. На відміну від інших засобів виробництва, вона не відтворюється, але можна коригувати її якісні властивості. За умов правильного і раціонального використання землі у процесі виробництва її родючість підвищується, а тому вона є вічним засобом [3].

В економічній літературі доволі активно обговорюють питання визначення узагальнювального показника ефективності сільського господарства. Стає загально-визнаним погляд, відповідно до якого формування й вимірювання ефективності відбувається на основі загальних для всього народного господарства принципів шляхом зіставлення ефекту, здобутого в процесі виробництва, з витратами або використовуваними ресурсами [4].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вагомий внесок у розробку наукового обґрунтування питань щодо ефективного раціонального, екологобезпечного використання та охорони сільськогосподарських земель зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені: В. Г. Андрійчук, Л. М. Анічин, О. А. Бугуцький, С. М. Волков, Д. С. Добряк, В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, А. Я. Сохнич, А. М. Третяк, М. М. Федоров, О. В. Ульянченко та ін.

Проте питання підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель потребує подальшого вивчення.

**Постановка завдання.** Наше завдання полягає в розробці рекомендацій щодо підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель.

**Виклад основного матеріалу.** Земля – неоціненне і незамінне багатство країни. Вона є основним природним ресурсом, матеріальною умовою життя і діяльності людей, базою для розміщення й розвитку всіх галузей народного господарства, головним засобом виробництва в сільському господарстві і основним джерелом отримання продовольства [12].

Масштаби виробництва, а також добробут людей залежать від характеру й рівня ефективності використання землі, яка є необхідною для кожної галузі народного господарства. У сільському господарстві земля – основа всього, адже вона є предметом вирощування та виробництва товарів, її неможливо замінити іншими засобами виробництва. Землі притаманна специфічна, унікальна властивість – родючість, яка визначає її основну роль у сільськогосподарському виробництві. Завдяки цій властивості вона активно впливає на процес сільськогосподарського виробництва [13].

Як один з природних компонентів навколишнього середовища земля відіграє дуже важливу роль у виробництві матеріальних благ населення. Згідно із Земельним кодексом, земля являє собою головний засіб виробництва у сільському господарстві та просторово-територіальний базис розміщення і розвитку продуктивних сил, місце розташування населення. Розвиток продуктивних сил країни залежить від рівня використання її земельного фонду, що в цілому забезпечує зростання економічного добробуту суспільства [14].

Земля значно впливає на рівень ефективності і темпи розвитку сільськогосподарського виробництва. Земля не може бути замінена ніякими іншими засобами виробництва, а без неї не можна здійснювати виробничий процес у сільському господарстві. Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва залежить не лише від розмірів і місця розташування земельної ділянки, а значною мірою від ефективності використання земельних ресурсів.

У сучасних умовах господарювання одним і результативних заходів підвищення ефективності виробництва в сільському господарстві є ефективне використання земельних угідь. Земля як головний засіб виробництва в сільському господарстві значною мірою формує рівень достатку сільського населення, а також визначає рівень продовольчої безпеки країни.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під охороною держави [1].

Вона посідає важливе місце серед основних факторів, необхідних для існування людства, адже забезпечує людей продуктами харчування, житлом, одягом тощо. Невичерпні ресурси землі є не лише засобом підтримки життя, а й гарантією майбутнього людського суспільства взагалі. Поєднання виробничих властивостей землі і природних умов з урахуванням такого загального поняття, як єдність

території, створює сприятливі просторові умови, що дає змогу комплексно й ефективно використовувати природні ресурси.

Від раціонального використання землі залежить кількість і якість виробленої сільськогосподарської продукції. Для отримання високих урожаїв необхідно вживати заходів щодо поліпшення використання сільськогосподарських угідь і підвищення якості землі [2].

Використання земельних ресурсів слід підпорядковувати об'єктивній необхідності формування сталого аграрного землекористування, пошуку найбільш обґрунтованих форм і способів продуктивного, ефективного землегосподарювання [5].

Як зазначає науковець О. І. Шкуратов, економічна ефективність виробництва виражається системою показників, до якої, крім продуктивності праці й собівартості, включають прибуток, рівень рентабельності та ін. [6].

Як вважають Ж. А. Петренко і О. А. Томашевська, визначення економічної ефективності використання земель у сільськогосподарських підприємствах – завдання нелегке, бо залежить від дії системи взаємопов'язаних факторів, що мають різний ступінь впливу й неоднакову природу дій. Так, загальновідомо, що на підвищення рівня урожайності сільськогосподарських культур істотно впливає родючість земель, а також рівень інтенсивності матеріально-фінансових вкладень у виробництво. Якщо вплив першого чинника до певної міри зумовлений зональними природно-кліматичними особливостями, то рівень вкладу матеріально-грошових затрат пов'язаний з культурою землеробства, наявністю і якістю сільськогосподарської техніки, організацією праці тощо, тобто з господарською діяльністю людини. Отже, підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь пов'язане з пошуком шляхів збільшення обсягів виробництва продукції з одиниці земельної площі з максимальним економічним ефектом, який знаходить свій прояв у показниках прибутку з цієї площі. Саме показник прибутковості 1 га сільськогосподарських угідь синтезує в собі результативність дії різноякісних економічних і організаційно-економічних факторів виробництва і його ефективності [7].

Проблема економічної ефективності використання землі була і є актуальною, оскільки підвищення рівня використання землі – це об'єктивна необхідність і умова поступального розвитку суспільства.

Економічна ефективність виробництва має якісний і кількісний аспекти. Для її оцінки й вимірювання застосовують критерій і систему економічних показників. Критерій – це ознака, на основі якої оцінюють діяльність або визначають параметри на перспективу. Критерій як вимір економічної ефективності конкретизується через показники. Вони зазвичай лише кількісно виражають згаданий вимірник, відображаючи рівень і динаміку ефективності. Основним критерієм економічної ефективності виробництва є обсяг національного доходу і максимізація його за найменших затрат живої й уречевленої праці. Цей показник слугує для оцінки економічної ефективності всього народного господарства. Для визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, окремих його галузей, господарської діяльності підприємств різних форм власності, їхніх підрозділів, виробництва окремих культур, агротехнічних і зоотехнічних заходів,

упровадження у виробництво комплексів, нових технічних розробок, досягнень науки і техніки, передового досвіду тощо використовують часткові або локальні критерії. У кожному окремому випадку критерій може набувати конкретнішої форми з урахуванням характеру й особливостей виробництва.

Для визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва використовують систему економічних показників, які характеризують вихід валової продукції й чистого доходу на одиницю витрат виробничих ресурсів. Якість землі справляє істотний вплив на всі показники ефективності виробництва.

Особливе значення під час аналізу сільськогосподарського виробництва мають показники, які розраховують на одиницю земельної площі. Зростання виробництва продукції, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва відбуваються насамперед за рахунок раціональнішого використання землі. Інтенсифікація виробництва сприяє зростанню виходу продукції з одиниці площі і зниженню витрат праці й коштів на одиницю продукції.

Для оцінки економічної ефективності використання землі доцільно використовувати підхід, що дає змогу враховувати не лише фактичні результати виробничої діяльності порівнюваних об'єктів, а й їхні можливості.

Грунтуючись на принципах системного підходу, показники економічної ефективності можна поділити на такі групи: які характеризують певні сторони процесу виробництва з використанням окремих видів ресурсів (урожайність, трудомісткість, вартість основних фондів на 1 га ріллі); показники економічної ефективності виробництва, на формування яких впливає низка факторів (вартість товарної продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, на середньорічного працівника, середньорічну вартість основних фондів тощо). Показники економічної ефективності сільськогосподарського виробництва повинні відображати зміст процесу відтворення і відповідно кругообігу капіталу й складатися з груп, що характеризують: наявність ресурсів, їхнє використання в процесі виробництва, отримувану продукцію, її розподіл, обмін і споживання. У цьому випадку незмінною є цілісність системи показників, що відображають взаємозв'язок об'єкта дослідження та елементів і стадій процесу виробництва [8].

Оскільки процес виробництва завершується доведенням продукції до споживача, то чистий дохід (виручка) від реалізації – це частина вартості валової продукції, яку продано, що є кінцевим результативним показником стадії кругообігу коштів підприємства, а показник прибутку, у свою чергу, відображає додаткову вартість, яку створюють у процесі виробництва. Саме чистий дохід (виручка) від реалізації є основним джерелом відшкодування коштів на виробництво і реалізацію продукції, утворення доходів і формування фінансових ресурсів. Тому ми вважаємо, що вартісними показниками, які найбільш повно відображають і результати господарської діяльності підприємства, і економічну ефективність використання земель сільськогосподарських підприємств, належить вважати чистий дохід (виручку) від реалізації та прибуток.

Значний вплив на ефективність виробництва має його спеціалізація. Вона відображає суспільний поділ праці та дає змогу визначити, яку продукцію треба виробляти на певній території підприємству.

Особливістю сільського господарства, яка відрізняє його від інших галузей, є висока залежність від природних, біологічних, економічних чинників. Тут важливо правильно поєднати галузі рослинництва і тваринництва, що допоможе зменшити сезонність сільськогосподарського виробництва, рівномірніше використовувати робочу силу протягом року, забезпечити регулярне надходження продукції і коштів. Спеціалізація в аграрному секторі порівняно з іншими галузями є складнішим процесом, який повинен відбуватися з урахуванням тих особливостей, що притаманні сільському господарству, а також не лише сприяти нарощуванню обсягів виробництва продукції, його ефективності, а й не допускати порушення екологічної рівноваги. Тобто для забезпечення доброго розвитку сільського господарства на певній території, якій притаманні певні природно-кліматичні умови, потрібно обирати раціональні підходи до визначення розмірів рівня спеціалізації і концентрації виробництва [9].

Отже, спеціалізація сільського господарства має свої відмінності, зумовлені його специфічними особливостями (земля – головний засіб виробництва, економічні процеси відтворення тісно переплітаються з природними). На відміну від промисловості, де спеціалізація часто призводить до виробництва тільки однієї частини продукту, сільськогосподарське виробництво не розпадається на цілком відокремлені галузі, а лише спеціалізується на виробництві того або іншого ринкового продукту. При цьому інші галузі сільськогосподарського виробництва не зникають, а розвиваються і пристосовуються до головного продукту [10].

Вивчення спеціалізації аграрного виробництва – це складна теоретична і практична проблема з великою кількістю економічних, політичних та соціальних складових. Результати різновидів спеціалізації будуть використані для дослідження рівня сільськогосподарської спеціалізації, сприятимуть підвищенню якості управлінських рішень суб'єктів господарювання щодо ефективного використання їхнього потенціалу завдяки визначенню раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств та вибору пріоритетних видів діяльності [11].

Спеціалізація і концентрація виробництва разом з іншими чинниками інтенсифікації мають забезпечити підвищення прибутковості реалізації сільськогосподарської продукції та поліпшення конкурентоспроможності агропромислового комплексу на ринку. Враховуючи помітну розбіжність між бажаним та досягнутим рівнем розвитку й ефективності виробництва, можна вважати, що розв'язання цієї проблеми є актуальним і своєчасним.

**Висновки.** Установлено, що для активізації процесів реформування земельних відносин у сільському господарстві виникла об'єктивна необхідність формування сучасної теоретико-методичної основи, яка б забезпечила обґрунтування ефективних заходів щодо підвищення економічності, екологічності і соціальності землекористування. Основні напрями розвитку земельної реформи полягають у визначенні економічних імперативів землекористування конкретного суб'єкта господарювання. Неоднозначність тлумачення поняття ефективності використання земель зумовлює необхідність його конкретизації з погляду сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з цим запропоновано «ефективність використання земель сільськогосподарських підприємств» трактувати як оцінку здобутих результатів з

урахуванням затрачених ресурсів, що характеризується, крім економічних, соціальними й екологічними показниками та перебуває під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.

Для більшої достовірності оцінки економічної ефективності використання земель запропоновано визначати рівень прибутковості сільськогосподарських підприємств за такими критеріями, як чистий дохід (виручка) від реалізації та прибуток.

#### **Бібліографічний список**

1. Земельний кодекс України : за станом на 01.01.2014 р. : Закон України / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 3. – Ст. 27.
2. Зирянова Т. Ринки збуту і конкурентоспроможність продукції / Т. Зирянова // Економіка сільського господарства Росії. – 2001. – №11. – С. 32 – 37.
3. Петренко Ж. А. Умови та напрямки ефективного використання сільськогосподарських угідь / Ж. А. Петренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2006. – № 4. – С. 198 – 201.
4. Кассиров Л. И. Методологические и методические основы определения эффективности сельскохозяйственного производства / Л. И. Кассиров // Эффективность сельскохозяйственного производства : тез. докл. Всесоюз. науч. конф. – М., 1978. – С. 1 – 30.
5. Макарова В. В. Ефективність використання земельних угідь сільсько-господарськими підприємствами / В. В. Макарова // Економічний простір : зб. наук. праць. – К., 2011. – № 52/1. – С. 284 – 290.
6. Шкуратов А. И. Эколого-экономические проблемы сельскохозяйственного землепользования в процессе реформирования земельных отношений в Украине / А. И. Шкуратов // Проблемы экономики : сб. науч. тр. – Минск : Ин-т систем. исслед. в АПК НАН Беларуси, 2013. – № 1(16). – С. 247 – 257.
7. Петренко Ж. А. Ефективність використання земельних ресурсів : економіко-аналітичний аспект / Ж. А. Петренко, О. А. Томашевська // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – № 2. – С. 162 – 168.
8. Иващенко Т. Н. Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства [Электронный ресурс] / Т. Н. Иващенко. – Режим доступа : [http://www.rusnauka.com/3\\_SND\\_2010/Economics/58408.doc.htm](http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58408.doc.htm).
9. Чмирь С. М. Формування та розвиток зернового господарства України : монографія / С. М. Чмирь. – К. : Аграр. наука, 2007. – 376 с.
10. Борисова В. А. Методологічні основи вибору спеціалізації сільськогосподарського підприємства / В. А. Борисова // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 34 – 38.
11. Бурляй Г. Л. Теоретичні основи дослідження спеціалізації сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / Г. Л. Бурляй. – Режим доступу : [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem\\_biol/Vkhnau\\_Ekon/2012\\_5/ndf/27.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Vkhnau_Ekon/2012_5/ndf/27.pdf).
12. Трохи про землю і землеустрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://geoadvice5.blog.ru/127794211.html>.
13. Щетина М. А. Стан земельного фонду в сільському господарстві України / М. А. Щетина // Інноваційна економіка. – 2012. – № 10. – С. 173 – 175.
14. Карпенко А. М. Стан, динаміка та тенденції використання земельних ресурсів аграрних підприємств [Електронний ресурс] / А. М. Карпенко. – Режим доступу : [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem\\_Biol/Tavnv/2009\\_65/65\\_37.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Tavnv/2009_65/65_37.pdf).

**Ступень М., Гулько Р., Ступень Н., Гулько О. Підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель**

Узагальнено і систематизовано підходи до визначення ефективності використання сільськогосподарських земель. Обґрунтовано науково-практичні рекомендації щодо підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель.

**Ключові слова:** сільськогосподарські землі, ефективність використання земель, аграрне виробництво.

**Strupen M., Hulko R., Strupen N., Hulko O. Increasing the economic efficiency of agricultural land use**

Approches to determining of effectiveness of agricultural areas using areas using are summarized and systematized. Scientific and practical recommendations for enhancement of economical effectiveness of agricultural areas using are worked out.

**Key words:** agricultural areas, effectiveness of agricultural areas using, agricultural production.

**Ступень М., Гулько Р., Ступень Н., Гулько А. Повышение экономической эффективности использования сельскохозяйственных земель**

Обобщены и систематизированы подходы к определению эффективности использования сельскохозяйственных земель. Обоснованы научно-практические рекомендации по повышению экономической эффективности использования сельскохозяйственных земель.

**Ключевые слова:** сельскохозяйственные земли, эффективность использования земель, аграрное производство.

УДК 330.837:330.15

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВЛЮВАНИХ СТРАТЕГІЧНИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

*Т. Зінченко, д. е. н., О. Константінова, здобувач, Т. Арзуманян, к. с.-г. н.  
Одеська державна академія будівництва та архітектури*

**Постановка проблеми.** У сучасних умовах функціонування національного господарства і поглиблення екологічної кризи проблема раціонального (з погляду економіки, екології і суспільства) використання відновлюваних стратегічних природних ресурсів з позицій концепції сталого розвитку є однією з головних задач сучасності і відзначається надзвичайною актуальністю. Основи концепції сталого розвитку закладені на міжнародних самітах 1972 року (Стокгольм), 1992 року (Ріо-де-Жанейро), 2002 року (Йоганнесбург), 2012 року (Ріо-де-Жанейро), 2015 року – конференції ООН по клімату (Париж). Перешкодою на шляху до реалізації концепції сталого розвитку є те, що тривалий час панувала стратегія хижацького ставлення до

природи та використання природних ресурсів. У стратегічних програмах та планах розвитку територій країни все більше на порядок денний виступають пріоритети концепції сталого розвитку, що стосуються вирішення проблеми раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, екологізації природокористування, зниження техногенного та антропогенного навантаження на довкілля.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблематика щодо використання відновлюваних стратегічних природних ресурсів не є новою, її вирішенням займалось і займається чимало вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких І. К. Бистряков, С. М. Волков, М. В. Газуда, Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, Н. В. Зіновчук, М. Ф. Реймерс, М. В. Щурик та багатьох інших. У зв'язку з цим виникає необхідність комплексного дослідження впливу прояву глобальних природних і соціально-економічних процесів на погіршення екологічного стану територій та обґрунтування нових підходів і методів формування відносин з природою, які відповідають сучасним економічним умовам, з одного боку, і екологічним вимогам – з іншого. Недостатньо дослідженими є шляхи й способи забезпечення сталого розвитку економіки на основі ефективного використання відновлюваних стратегічних природних ресурсів. З цього погляду раціональне використання природних ресурсів включає в себе економічні і екологічні аспекти, що розглядаються не як протилежності, а в діалектичній єдності.

**Постановка завдання.** Метою досліджень є оцінка та вияв особливостей використання відновлюваних стратегічних природних ресурсів Одеського регіону в контексті принципів сталого розвитку.

**Виклад основного матеріалу.** Під «відновлюваними стратегічними природними ресурсами» ми розуміємо природні ресурси екосфери (водні, лісові, земельні, кліматичні, ландшафтне та біологічне різноманіття), які дозволяють забезпечити сталий розвиток регіону. Ці ресурси є ключовими в диверсифікації економіки країни, їх раціональне використання сприяє нарощенню природного капіталу та соціально-економічного потенціалу території. Крім основних виробничих функцій, відновлювані стратегічні природні ресурси формують простір, здійснюють екосистемні послуги, забезпечують екологічну безпеку та інвестиційну привабливість території. Структура елементів відновлюваних стратегічних природних ресурсів у різних регіонах та природних зонах країни нерівномірна та різноманітна.

Стратегічне значення для країни має Одеська область, що займає як прикордонне, так і приморське положення. Північна частина регіону розташована в лісостеповій, а південна – у степовій зонах. Нині тут сконцентровано комплекс проблем національного масштабу, що пов'язані з депопуляцією населення, деградацією та забрудненням ґрунтів, опустелюванням, зменшенням водних ресурсів, скороченням унікального біологічного та ландшафтного різноманіття. Для національної економіки зниження природного потенціалу значної прикордонної території в існуючих геополітичних умовах є вкрай недопустимим і потребує вжиття термінових дієвих заходів.

Вирішення проблем раціонального використання природно-ресурсного потенціалу тісно пов'язане з питаннями економічної, екологічної, продовольчої,